

позднепалеолитическая стоянка на Украине: исследование, экспонирование // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1992. – Вып. 206. – С. 85 – 90; Шовкопляс І. Г. Пам'ятник – історичній пам'ятці // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. – 2000. - № 4. – С. 135 – 139.

3. Жмур О. В. Реставрация и консервация археологической кости в полевых условиях: недостатки и преимущества // Радловские чтения 2006. Тезисы докладов. – СПб, 2006. – С. 261 – 265.

4. Корниец Н. Л., Соффер О. А., Адовасно Дж., Величко А. А. Продолжение исследований на позднепалеолитической стоянке Межирич // Археологічні дослідження в Україні 1993 року. – К.: Ін-т археології НАН України, 1997. – С. 70 – 71; Gladkik M., Jakovleva L. Les sites d'Ukraine: de Mejrîche a Gontsy: et leurs Cabanes en os de mammoth // Dossiers d'archeologie: les Mammouth. – 2004. – N 291, Mars. – P. 64 – 67; Jakovleva L., Djinjian F. Le site paleolithique de Gontsy (Ukraine) // Dossiers // Dossiers d'archeologie: les Mammouth. – 2004. – N 291, Mars. – P. 68 - 73.

5. Матюшин Г. Н. У истоков человечества. – М.: Мысль, 1982. – 144 с.; Ламберт Д. Доисторический человек. Кембриджский путеводитель. – Л.: Недра, 1991. – С. 114 – 115; Хрисанфова Е. Н., Перевозчиков И. В. Антропология. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С. 47 - 67; Гебель П. Природное наследие человечества. Ландшафты и сокровища природы под охраной ЮНЕСКО. – М.: БММ АО, 1999. – С. 58 – 61;

[_http://www.mnsu.edu/emuseum/archaeology/sites/africa/olduvai_gorge.html](http://www.mnsu.edu/emuseum/archaeology/sites/africa/olduvai_gorge.html)

6. Dobosi T. Viola Palaeolithic Man in the Altal-er Valley. – Tata, 1999. – 65 p.

7. Беднарик Р. Приоритетные направления в работах по консервации памятников наскального искусства // Наскальные рисунки Евразии: Сб. науч. тр. – Новосибирск: Наука, 1992. – С. 8 – 13; The UNESCO Courier. – 1998. – April. – 40 p.; Дэвлет Е.Г. О некоторых тенденциях в исследовании наскальных изображений // Российская археология. – 1999. - № 2. – С. 77 - 85; Молодин В.И. Наскальное искусство Северной Азии: проблемы изучения // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2004. – №3 (19). – С. 51 – 64.

8. Вязкова О.Е. Эколого-геологические аспекты сохранения наскальных рисунков «Шишкинские писаницы» // Инженерная геология. – 1992. - № 2. – С. 126 – 131.

9. Леггет Р. Города и геология. – М.: Мир, 1976. – С. 535 – 537; Вялов О. С. Местонахождение следов позвоночных Ипойтарноц в нижнем миоцене Венгрии // Следы жизни и динамика среды в древних биотопах. Тезисы докладов XXX Сессии Всесоюзного палеонтологического общества (23 – 27 января 1984 г.). – Львов: Всесоюзное палеонтологическое общество АН СССР, 1984. – С. 20 – 21; Современная палеонтология. Справочное пособие: В двух томах / Под ред. академика В. В. Меннера, профессора В. П. Макридина. – М.: Недра, 1988. – Т. 1. – С. 254 – 257.

10. Мацкевий Л. Г., Кочкін І. Т., Панахид Г. І., Ткачук Т. М. Дослідження Прикарпатської експедиції 2005 р. // Археологічні дослідження в Україні 2004 – 2005 рр. = Archaeological Researches in Ukraine 2004 – 2005. – К.; Запоріжжя: Дике поле, 2006. – С. 281 – 284; Мацкевий Л. Г., Панахид Г. І. Міжнародна наукова конференція «Польські та українські геологічні дослідження (2004 – 2005) в Старуні – місці знахідок шерстистих носорогів та інших вимерлих хребетних» (24 – 25 листопада 2005 р., м. Краків, Польща) // Там само. – С. 530 – 532

Василь Куриленко

ПАЛЕОЛІТ ОКРУГИ МІЗИНА (Нові дослідження ХХІ ст.)

Історія Мізинського археологічного музею нероздільно пов'язана з Мізинською стоянкою, її мистецтвом. У 1965 р. у книзі Шовкопляса мене вразив текст: «Важко знайти інші твори палеолітичного мистецтва, які б викликали стільки гарячих дискусій у відношенні їх розшифровки і не ставали від цього більш ясними і менше загадковими»(1). Схоже, тому у 1960-х рр. в Ленінграді – в художньому вузі темою моєї дипломної роботи стала не картина «Мізинське городище», а дослідження «Орнаменти стародавнього Мізина». Ця тема оформилась і в дисертації в 1970 р. при роботі в Бельцькому педінституті.

Тоді вже автором було зібрано стільки ще невідомих науці предметів первісного мистецтва, що вони стали основою попереднього Мізинського музею, відкритого у Мізинській школі в 1965 р. Але тут мене вражає вкрай загадкова подія: за 8 років до початку розкопок Шовкопляса на стоянці, у 1946 р., невідомий провидець у

моїй хаті в х. Кирилівці Мізинської сільради напрозорив, що я у своєму селі створю невеликий науковий заклад...

Справді, у 1965 р. я, з метою створення у селі музею, змінив ленинградську прописку на Невському проспекті на мізинську. А в 1972 р. «втік» з роботи в Бельцькому педінституті у заснований мною у Мізині музей. За 44 роки досліджень пам'ятників археології, які частково вже зникли, вдалося дослідити весь зріз 24 культур. Їх кількість окремо була розміщена на вертикальних осях координат, а хронологія – на горизонталі. Об'єднавши верхні точки лініями, ми отримали графік етнокультурних змін у краї, що дав надзвичайно цінну інформацію.

Розпочинають графік два пункти з інвентарем, схожим на мустьєрський. Це стійбища Памірки та Сокирки, що лежать за 3 км від Мізина в с. Карасівка, на схилі, пошкодженому льодовиком. Памірки відвідала і палеолітознавець В.І. Біляєва (Петербург), яка атестувала ці знахідки як древніші мізинських. В останні роки в 12 мікрошурфах на глибині 20-70 см мені вдалося знайти 255 схожих на пушкарівські, дуже патинованих голубих, інколи «поліхромних» кременів. Переважають відщепи, нуклеуси, ріжучі пластини з мікроретушкою на ріжучих частинах.

Нерідко вони пристосовані до тримання 3-4 пальцями, мають концентричні лінії сколу, іноді – чорні лінії пізніх повторних сколів. Схоже, що це було стійбище для заготовки нуклеусів для подальшої переробки в іншому місці, як це було у Пушкарях (2. с. 18). Нуклеусів з паралельними сколюваннями, видовжених, ножовидних пластин, трудомістких виробів, зняряд з двобічною обробкою не виявлено.

Загадкою залишається ще не розкопана друга Мізинська палеолітична стоянка КОСТОМАХИН КОЛОДЯЗЬ, що лежить на 0,5 км північніше Мізинської стоянки 1, під кручею, в лісі, на глибині 8 м на 0,5 м вище крейди. Її репрезентує лінза вугілля, значне скупчення попелу, плавник реліктової водоплавної істоти – може, вимерлої кистоперої риби. Її плавник повертався на суглобі (3, с. 40, 13). Вироби з кременю типу «гігантолиту» з неякісного кременю, з поганою обробкою.

ЗАЛІСНА. Стійбище мисливців на мамонта, що настилає бурий похований шар, нам удалося дослідити у 1968 р. у стіні глибокого яру, біля ферми Залісна, що лежить на 1 км південніше 1-ої стоянки. На глибині 8 м виявлено багато великих розщеплених кісток однієї особи мамонта. Вони були перекриті 3-4 прошарками ритуальної вохри. Але кремені виявлено лише (з уламками бивнів) на дні яру, розмитого водою. Тепер місцезнаходження зруйноване обвалами і водою (3).

МІЗИНСЬКА СТОЯНКА – 1. Давно фігурує в світовій літературі, як яскрава зірка на історичному небосхилі палеоліту України. Її розкопки, що велися з 1908 по 1961 р., з перервою на дві Світові війни, носили характер сенсації не лише в наукових колах. У 1934 р. моя бабуся Таня із сусіднього села Карасівки розповідала про те, що у Мізині знайдено Ноїв ковчег з кістками допотопних тварин, але без Ноя. Широко висвітлену в літературі Мізинську стоянку продовжують вивчати і досі. На жаль, «перші» розкопки велись не на високому науковому рівні, у 1950 рр. його забезпечив лише І.Г.Шовкопляс. Досі вважається, що розкопано весь культурний шар (за винятком «контрольного трикутника», залишеного Шовкоплясом на «західному» секторі), тому з тих часів стоянки лопата археолога його не зачіпала. Але на думку палеолітознавця В.Я.Серпіна, за межами розкопок – у східному чи західному секторі стоянки може ховатися комплекс, майже рівний розкопаному (4).

Тому для внесення ясності мною у 2005-2008 рр. на східній периферії стоянки – під вікнами музею було закладено 4 мікрошурфи з дослідженою площею від 0,7 до 1-2 кв. м глибиною 4-6 м. У східному шурфі за 3 м від музею на глибині 310-343 см нижче «шару вапнякових гранул», у культурному шарі до 33 см виявлено невеликі кремені типу різців, кістки водоплавних невеликих тварин, щелепи бобрів тощо.

ШУРФ №2 (західний), що за 190 м від музею, був багатшим на дуже цінні знахідки. Тут на глибині 4 м виявлено кремені, кістки птахів, бобрів, зубрів (?), мамонта. Культурний шар 48 см товщини досліджено на площі 1,5 кв. м. Дуже

важливою знахідкою став атлант – шийний хребець мамонта, зі спареними, об'єднаними внутрішніми каналами великими отворами. Вони, схоже, служили місцем скріплення в замок тонких кінців бивнів – атлант нагадує муфту, що скріплювала дугу входу в житло, яка утворювала «двері». Окремі скупчення таких муфт – хребців мамонта, знаходив І.Г.Підоплічко на Межирицькій стоянці. Але сенсаційною була знахідка виробу з ноги зубра, яка лежала нижче атланта. Всі великі речі були знесені водою з гірки, тому їх продовжні осі зорієнтувалися по лінії північ-південь.

Раніше всіх тут відклалася велика кістка з ноги зубра, яка служила в ролі копаниці. Після її перелому кістку зашліфували і методом графіровки та насічки «сокирою» нанесли на неї орнаментальну композицію з ліній, які дуже вдало сідають на ритми циклу Місяця. Ці ритми на кістці зливаються з ритмами знаменитих мізинських орнаментованих браслетів і являють собою примітивний місячний протокалендар, так би мовити, «прообраз браслетів». Але останні рідняться з ними лише наявністю тотожної математичної моделі. Їх графічна модель, виконана з допомогою шевронів і меандрів, аналогів не має ніде. Примітивні шеврони – зразки первісного декоративного мистецтва, виявлено і на інших кістках з цього шурфа. По майстерності виконання поряд з «браслетними шевронами» вони виглядають жалюгідно. Шеврони і меандри на браслетах і фігурках - це вершина орнаментального мистецтва. Примітивною поряд з ними здається неолітична орнаментака, що виникла 15-10 тисячоліть пізніше.

Показово, що «Советский энциклопедический словарь», 1990 р. випуску, говорить, що знаменитий мотив орнаменту МЕАНДР являє собою безперервну лінію, зламану під прямим кутом, яку розробили стародавні греки. Насправді ж меандр – це безперервна лінія, зламана під прямим, тупим, гострим кутами, і розроблена не греками, а «мізинськими» мисливцями на мамонта ще десь за 17 чи 10 тисячоліть до появи Греції.

ШУРФ № 3 (північний) був найневдалішим. Там у дуже складних «колодязних» умовах на глибині 6 м з площі 50x60 см вдалося «видати на гора» лише один кремій. Але у шурфі № 4 такі «наносні кремені» настиляють інший – гумований шар. Цікаво, що у верхньому гумованому шарі X-XIII ст. виявлено 2 унікальні (нетипові для сіл округи) знахідки – плінфи. Вони можуть свідчити про існування тут у X-XIII ст. якоїсь каплиці. Місце для неї було дуже зручне, обжите в добу бронзи, напівназдаплавне. Як свідчать автори розкопок стоянки, саме з цього майданчика зі схилу з часів палеоліту вниз йшов змив різного інвентаря, у тому числі і зразків мистецтва – кісток з нарізами, шліфовкою та ін. (1. с. 81-82) Схоже, що там могла бути одна з «вулиць» стоянки.

ШУРФ №5 здавався дуже перспективним: через це місце йшов змив інвентаря, але в ході підготовки до 100-річчя стоянки його засипали і підготували до музеєфікації нижній південний 4 шурф, який накрили скляним «чохлам». Його інвентар багатий, але дрібний. Йдеться про палеоліт. Але зверху його настилає 86-сантиметровий шар XVIII ст., нижче йде шар Київської Русі, під ним (до глибини 2 м) – доби бронзи з деякими кістками та слідом шкіри (?) ведмедя. Схоже, що це сліди поселення мар'янівської культури II тисячоліття до н.е.

Усе це розчарувало, бо, за даними Шовкопляса, на південних ділянках глибина залягання культурного шару не перевершувала 1-1,5 м (1. С. 33). Дальші пошуки здавалися безперспективними. Але з глибини 2,92 м розпочався негумований 50-сантиметровий шар з окремими кременями-різцями і відщепами. Темно-рудуватий палеолітичний шар 28 см товщини з'явився на глибині 342 см. У Шовкопляса він мав товщину 15-20 см. Отже, тут двошаровість стоянки не підтвердилась. Нижній шар справжній, гумований, верхній – з кременями – наносний, і майже не гумований. Він є результатом пізнішого змиву верхніх ділянок, після опустіння східного сектора стоянки.

У фаунічних залишках 4-го шурфу домінують осколки кісток, здебільшого трубочатих, знайомі й по попередніх шурфах, щелепи бобра, інколи крихітні уламки

бивня, кремні, різці, мікровідщепи. Отже, східну периферію стоянки можна пов'язувати із «дією бобрового промислу», обробкою кісток копитних, рідше – мамонта.

У всіх розкопах у зоні культурного шару, на глибині 3-5 м, переважно в негумованому лесі, в окремих нірках виявлено багато чорних «панцернокрилих» жучків (1-2,3 см). У них нема очей, є довгі вуса, 6 ніг, окрема «квартира» у вигляді нірки в твердій, часто негумованій стіні лесу, де ми зафіксували при зачистках кілька білих личинок до 2 см довжини.

В їхнє меню можуть входити живі і неживі корені підземних лесових рослин, що ростуть лише на глибині, як вертикальні «лозини», що часто перетворюються в білі «карбонати». Науковці – біологи з Харкова заперечують можливість існування такої «підземної флори і фауни», але ми і в їх присутності накопали досить таких жучків.

У Шовкопляса я про таку «викопну фауну» даних не знайшов. Над цим шурфом №4 стараннями Героя України О.Г.Боровика була виготовлена «скляна піраміда», що демонструє на глибині культурний шар стоянки – горизонт, по якому ходили мисливці на мамонта.

У підсумки наукової роботи музею ввійшло і повне археологічне обстеження краю. В його результаті на археологічній карті з'явилося 6 пунктів палеоліту, в тому числі 2 (ще не розкопана) Мізинська стоянка: 7 пунктів мезоліту; 8 – ранньонеолітичної дніпро-донецької культури; 58 – поселень і стійбищ пізньонеолітичної ямково-гребінцевої культури; 31 – середньодніпровської; 37 – мар'янівської; 42 – сосницької культури доби бронзи і т. ін. Всього ми налічуємо десь 24 культури краю. До появи музею ця карта була незрівнянно біднішою.

До фундаментальних досліджень належить і дешифровка палеолітичних браслетів, але не за «математичною методикою», як це зробив сибіряк Б.А.Фролов, а з позицій мистецтвознавця. Тоді постало питання: що являють собою ці браслети – місячні протокалендарі чи «зашифровку «селенарної інформації»? Після виявлення у 2005 р. на східній периферії стоянки кістки з композицією нарізів, що копіюють ритми циклу Місяця, стало ясно, що моделлю місячного протокалендаря були не браслети, такі прості нарізи на кістках, одну з яких дослідив, ще у 1970-х рр. Б.А.Фролов.

Але мізинський календар не був унікальним явищем: нами виявлено вже ряд різних моделей місячних протокалендарів різних епох. Найпарадоксальнішим явищем є те, що з ритмами фаз Місяця повністю збігаються ритми найпростіших лінійних нарізів на кістці мустьєрської доби із стоянки (могильника) Ля Феррарі (Франція). Більше того – модель цього протокалендаря найпростіша, найзручніша у використанні й досі. Показово й інше: цю тезу легко перевірити на практиці (5, с. 26).

При додатковому вивченні керамічної орнаментики у фондах Мізинського музею вдалося виявити на гостродонній мисці зі спіраллю модель місячного мисливсько-рибальського неолітичного протокалендаря. Модель старого напівциклу ранньоземлеробського місячного календаря виявлено нами на блоку посудини середньодніпровської культури з поселення Попова (Курилівка) рубежа III-II т.л.до.н.е. У Мізинському музеї експонується посудина сосницької культури доби бронзи, прикрашена фризом великих трикутників, що відбивають ритми фаз місячного землеробського календаря. Отже, Чернігівщина виявилася на сьогодні лідером у сфері нової історичної науки астроархеології.

Джерела та література:

1. Шовкопляс М.Г. Мезинская стоянка. – К., 1965. – С. 217.
2. Куриленко В.Е. Історія Чернігово-Сіверщини з найдавніших часів у знахідках мізинської округи. – Чернігів, 2008. – С. 18, 25, 26, 29, 33, 67.
3. Куриленко В.Е., Котова Н.С. Неолит Мезинского Подесенья // Древности Северского Донца. Вып. 4. Луганск, 2000. – С. 40.
4. Сергин В.Я. Структура Мезинского палеолитического поселения. - М. 1987. – С. 104.